

Benedetto Carpaccio, Marijino kronanje (detajl), iz koprškega muzeja

Vračanje umetnin

Umetniški in sakralni predmeti, ki jih je Italija leta 1940 odpeljala iz cerkva, samostanov in muzejev v Kopru in Piranu, postajajo spet aktualni. Na njihovih mestih zevajo praznine.

Predmete so štirinajst dni vozili iz Puljske, Tržaške, Reške, Goriške in Videmske pokrajine.

Zbrali so 380 zabojev in jih odpeljali v vilo Manin v Passarianu v Furlaniji, od koder so jih po letu 1943 premeščali v druge kraje, nekaj pa so jih tudi vrnili lastnikom. Leta 1945 so predmete v zaprtih zabojih prepeljali v Rim in jih spravili v skladišče arheološkega nadzorništva. Leta 1970 so jih prenesli v skladišča palače Venezia, kjer so propadale.

Pri odvozu so se sklicevali na italijanski zakon 1089 iz leta 1939, po katerem naj bi šlo za zavarovanje na-

cionalno pomembnih umetniških predmetov pred vojno nevarnostjo. "Vojne nevarnosti" že zdavnaj ni več (leta 1946 je Italija sprejela zakon o prenehanju vojnega stanja), zato si lastniki (koprski škofiji) in spomeniškovarstvena ter muzejska stroka ob pomoči državnih ustanov prizadevajo, da Italija odpeljane predmete vrne prvotnim lastnikom, ki tega lastništva nikoli niso izgubili.

Neuspešna "diplomacija"

Z vračilom slik beneških mojstrov se je ukvarjala že jugoslovanska država. Začeli so takoj po letu 1954. V diplomatskih pismih med Miničem in Rumorjem, ki sta se nanašali na osimske sporazume, piše, da se bo o vprašanih arhivske dokumentacije, umetniških del, katastrskih map ... ukvarjala posebna strokovna komisija. Po letu 1991 se slovenska država ni toliko ukvarjala s tem vprašanjem, vendar so nas kasneje spodbudila dogajanja v Italiji. Doku-

mente o odpeljanih predmetih imajo lastniki in strokovne ustanove (v tem primeru je to bila tržaška spomeniškovarstvena ustanova), pri nas imamo kopije in zapise stanja po vojni. To so dokumenti o umiku umetnin z originalnih mest v fazi protiletske zaščite območja Furlanije-Julijske krajine, ki jih je izvajala pristojna spomeniškovarstvena služba v Trstu, zapisniki izpraznjenega stanja po vojni in korespondence župnikov s pristojnimi konservatorji.

Nekateri predmeti so bili leta 1943 celo vrnjeni in nato leta 1945 in 1947 znova odpeljani. Iz frančiškanskega samostana sv. Ane v Kopru je bilo odnesenih 61 umetnin, od tega 25 kakovostnejših, iz koprškega Pokrajinskega muzeja 15 umetnin, iz koprškega župnijskega urada oziroma stolne cerkve Marijinega vnebovzetaja so 2. marca 1945 odnesli štiri slike Vittoreja Carpaccia (Prerok Zaharija, Prerok Jeremija, Bičanje in Jezus pade pod križem, ki so na tr-

žaški škofiji) in dva izdelka umetne obrti; iz piranske nekdanje bolnišnice dva kipa, iz piranske minoritskega samostana tri slike, iz piranske občinske palače ena inkunabula in ena slika, iz piranskega župnijskega urada sv. Jurija šest slik in ena poslikana gotska omara. Skupaj je na seznamu do zdaj ugotovljenih 93 umetnin, za katere obstaja strokovna in pravna podlaga za vrnitev (različna dokazila o njihovi izvorni lokaciji). Za vse piranske in koprške slike obstajajo zapisniki o prevzemu. Dokumentov o prevzemu ni za dela iz koprškega samostana sv. Ane (nekdanji zapori, ki so jih pred kratkim vrnili frančiškanom). Vendar obstaja o tem vir, 118 strani dolg dnevnik, ki ga je med 10. aprilom 1940 in 21. majem 1945 pisal tedanji direktor videmskega muzeja Carlo Someda de Marco, častni konservator tržaškega nadzorništva, ki je na koncu dnevnika zapisal misel, da si želi dočakati dan, ko bodo dela, katerih usodo je sprem-

ljal, v imenu svobode in miru brez strahu vrnjena na izvorna mesta.

Vse vrniti lastnikom!

Poleg slik iz obalnih cerkva so bile v Italijo odnesene tudi svete posode, liturgična oblačila, stari arhivi s koprskimi škofiji, iz piranskega samostana sv. Franciška in iz koprškega samostana sv. Ane. Na škofiji imajo vse dokumentirano in vse bi radi nazaj. Za vsa dela so bili narejeni reverzi. Potrdila so podpisali trije: lastnik, prevoznik del in prevzemnik v Italiji. Imajo fotokopije teh dokumentov.

Škof Pirih pravi, da je bil trikrat na obisku v Vatikanu pri svetem očetu in zmeraj so bile predmet razprave tudi te slike. Izhodiščno načelo je: slika spada tja, kamor je bila namenjena. Tudi na nedavnem zasedanju Slovenske škofovske konference je nuncij potrdil, naj škofija zastopa stališče, da umetnine pripadajo tistemu, za kogar so bile narejene. Res clamat ad dominum (Stvar pripada gospodarju). Na škofiji razmišljajo, da bi, dokler ne bi bili predmeti vrnjeni, na prazne okvirje in izpraznjena mesta nad oltarji napisali podatke o slikah, da bi obiskovalci cerkva to videli.

Že prejšnji škof Janez Jenko si je zelo prizadeval, da bi se odpeljani predmeti vrnili, zaradi česar je v Vatikanu dobil vzdevek vescovo dei quadri – škof umetnin. Koprška škofija je decembra lani pooblastila Jožeta Škerka, odvetnika iz Nabrežine, da v imenu škofije in škofa zbira in posreduje pri javnih ustanovah vse potrebne podatke in listine, ki se nanašajo na kulturne dobrine, odnesene v Italijo. Odvetnik Škerk poudarja, da Italija ni nikoli razlástila prvotnih lastnikov omenjenih del. Približno 80 odstotkov vseh umetnin iz istrskih krajev je cerkvena last. Ni pravne podlage, ki bi Italiji danes omogočala zavračanje vrnitve odpeljanih predmetov. Pariška mirovna pogodba iz leta 1947, londonski memorandum iz leta 1954 in osimski sporazumi iz leta 1975 govorijo o njihovem vračilu. Tudi bula o vnovični ustanovitvi koprške škofije govori, naj se dokumenti in akti, ki se tičejo tega ozemlja, prenesejo v novoustanovljeno koprsko škofijo.

Koprška škofija zagovarjala stališče, da umetnine spadajo tja, od ko-

Vittore Carpaccio, Marija s svetniki, 1518, iz minoritskega samostana v Piranu

der so bile odvzete. Za to je v preteklosti veliko storila za njihovo vrnitev. Škofijski arhiv v Kopru hrani nekaj deset dopisov, naslovljenih na različne organe Svetega sedeža in druge ustanove, za posredovanje pri vračilu umetnin, ki so bile odpeljane iz cerkva in samostanov. Ti dopisi se še pomnožijo po letu 1978, ko je koprška škofija obnovljena in razširjena, kakor jo poznamo v sedanjih mejah. V letih 1978–1987 je bilo poslanih 25 dopisov. Predstavniki Škofije Koper so bili člani mešane državno cerkvene komisije za vračanje umetnin, ustanovljene po letu 1987. Predstavnik škofije je član sedanje vladne komisi-

je p. Marjan Vogrin. Razmišlja se tudi o sodni poti, vendar samo v skrajni možnosti, če prizadevanja lastnikov in naše države ne bi obrodila sadov.

Vittore Carpaccio

Gre za mojstrovine neprecenljive vrednosti, za največje mojstre beneške šole, kot so: gotski slikar Paolo Veneziani, Giovanni Bellini, Alvise Vivarini, Vittore in Benedetto Carpaccio, Giambattista Tiepolo, Alessandro Algardi in drugi. Med njimi je na primer šest Carpaccievih slikarskih umetnin: Marija s svetniki iz leta 1518, last piranskega minoritskega samostana, Slavnostni prihod ko-

prskega župana Sebastiana Contarinija v Koper, last koprškega muzeja (bila je zelo poškodovana, saj je bila v preteklosti neustrezno restavrirana, zdaj pa je restavrirana izvrstno), in štiri slike, ki so last koprške stolnice.

Carpacciovo sliko Marija z otrokom in svetniki so že večkrat vračali. Tako je časopisje konec leta 1996 pisalo, kako so se v piranskem minoritskem samostanu pripravljali na vrnitev. Restavratorka Mira Ličen Krmpotič je vodila obnovo cerkvene edikule, kot pravijo delu cerkve z oltarjem, ki jo krasi bogat renesančni kamniti relief. Restavrirala je stenske poslikave (medaljone) v kupoli edikule, kamnosek Viktor Gojkovič iz Maribora pa je obnovil renesančne reliefe. Minoriti so izpolnili vse pogoje: obnovili so kupolo, streho nad njo, fasado, poskrbeli za razsvetljavo s posebnimi filtri, za varnostni sistem in pripravili dragocen okvir za sliko. V edikulo nad oltar naj bi tako po 57 letih odsotnosti končno vrnili dragoce- no Carpacciovo platno. Slavnostno naj bi sliko iz minoritskega samostana v Padovi vrnili junija 1997, ko je bilo v Piranu srečanje osmih predsednikov srednjeevropskih držav, za katere so v cerkvi sv. Franciška pripravili slovesen koncert. Vendar se slika ni vrnila. To se ni zgodilo niti leta 2001, ko je bila obnova samostana končana.

Sgarbi odpre zaboje

Leta 2002 je Vittorio Sgarbi, takrat namestnik ministra za kulturo, v Rimu odprl zaboje z odpeljanimi umetninami. Umetnine so pokazali javnosti in jih restavrirali. Aprila bodo 21 prvovrstnih umetnin za šest mesecev razstavili v muzeju Revoltella v Trstu. Potem pa ...

In kakšen argument navajajo Italijani, da umetnin ne vrnejo? Nikakršnega, le to, da so last Italije. Naloga naših strokovnjakov je pregled vsega arhivskega gradiva in dokazovanje lastništva. Nobenega dvoma namreč ni, da so umetnine nastale za naročnike v Piranu in Kopru. Za umetnostne zgodovinarje je vprašanje vrnitve jasno: šlo je za zavarovanje umetnin pred vojno nevarnostjo, vojne nevarnosti pa že zdavnaj ni več. Pripravlja se tudi posebna publikacija z vsemi potrebnimi podatki o odpeljanih predmetih. »

Vittore Carpaccio, Slavnostni prihod beneškega župana Sebastiana Contarinija v Koper, odneseno iz koprškega muzeja

Foto: Sonja Ana Hoyer

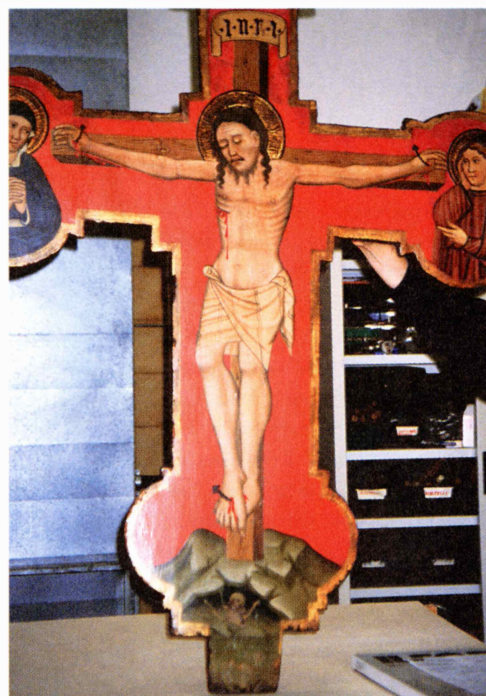
» Izjava Cerkve

Posebno izjavo o tej temi je pred kratkim izdal tudi Medškofijski odbor za kulturo pri Slovenski škofovski konferenci, s katero podpira legitimna prizadevanja vseh pristojnih ustanov na območju današnje koprške škofije za vrnitev leta 1940 začasno odpeljanih umetniških del in arhivskega gradiva. Zaradi vojne nevarnosti so italijanske oblasti po zakonu 1089 (iz leta 1939) z obmejnih območij tedanje Julijske krajine leta 1940 preventivno evakuirale umetniška (predvsem sakralna) dela velike vrednosti. Celotna akcija zbiranja in odvoza umetnin je bila izpeljana v štirinajstih dneh junija 1940. Zaboje z umetniškimi dragocenostmi iz tedanjih obmejnih pokrajin (Puljska, Tržaška, Reška, Goriška, Videmska) so prepeljali v vilo zadnjega beneškega doža Manina v Passarianu, po letu 1943 pa so bile premeščene v še varnejše kraje (San Daniele del Friuli) ali pa vrnjene lastnikom. Na celotnem območju je bilo zbranih 380 zabojev. Vsak zaboj je imel svojo številko in vsaka slika (ali več slik skupaj) je bila prevzeta z uradnim reverzom, podpisom in datumom. Vsak dokument, na katerem je bilo navedeno, da gre za umik umetniškega dela zaradi protiletalske zaščite, neke vrste zapisnik o umiku umetnine (verbale di ritiro) torej, je bil sestavljen v treh izvodih, ki so jih prejeli lastnik umetniškega dela, prevoznik in Nadzorništvo (Soprintendenza) v Trstu. Prevoze je opravljala firma Exener iz Trsta.

Iz gradiva za odpovedano razstavo maja 2002 v Rimu izhaja podatek, da so enajst zabojev umetnin iz Kopra in Pirana 20. junija 1940 prepeljali v Maninovo vilo, jih leta 1970 premestili na rimsko spomeniško-varstveno nadzorništvo ter shranili v Beneški palači, leta 1990 pa so zaboje prvič inventarizirali, valorizirali in katalogizirali. To pomeni, da so bila umetniška dela iz obalnih cerkva, samostanov in koprškega muzeja z uradnimi potrdili umaknjena v Italijo do današnjih dni, saj po drugi svetovni vojni zaradi nastanka nove meddržavne meje, ki je bila uveljavljena s pariško mirovno pogodbo septembra 1947 oziroma z londonskim memorandumom oktobra 1954, niso bila vrnjena na izvorna mesta in zato niso

Giambattista Tiepolo, Marija s pasom, odneseno z glavnega oltarja podružnične cerkve Marije Tolažnice v Piranu

Križanje, odneseno iz cerkve sv. Štefana v Piranu

opravljala javne funkcije, za katero so bila prvotno namenjena (ne nazadnje tudi naročena in plačana).

Pisna dokumentacija o zahtevkih za vrnitev del je začela nastajati že leta 1954. Na seznamu so pod številko 77–78 navedeni tudi arheološki predmeti, ki zahtevajo drugačno obravnavo in so bili zato že pred leti črtani s seznama restitucijskih zahtev s pripombo, da je njihov študij mogoč na njihovem hranišču.

Medškofijski odbor za kulturo pri SŠK, izhajajoč iz navedenih dejstev, ugotavlja, da je zadrževanje umetnin zunaj njihove izvirne lokacije in javne funkcije še dolgo po tem, ko so prenehali razlogi za njihovo evakuacijo, v popolnem nasprotju z načeli lastniškega prava in pravne države.

Kulturna dediščina

Ministrstvo za kulturo je o tej temi izdalo naslednjo izjavo: "Vprašanje vračanja predmetov umetniške, zgodovinske in arheološke vrednosti iz Italije se je postavilo že takoj po drugi svetovni vojni in je bilo urejeno v Pariški mirovni pogodbi iz leta 1947. Ozemlje, ki ga je takratna Jugoslavija dobila na podlagi Osimske pogodbe iz leta 1975 – ozemlje cone B nekdanjega Svoobodnega tržaškega ozemlja – pa s pismi tedanjih zu-

nanjih ministrov Miloša Minića in Alda Rumorja. Pismi se nanašata na obravnavo kulturne dediščine, arhivskega, katastrskega in zemljiškega gradiva s cone B ter ozemlja, ki je pripadlo Jugoslaviji že leta 1947. Torej ne gre le za umetnine iz Slovenske Istre, temveč gre za zahtevo, da se Sloveniji vrnejo še druge kulturne dobrine, umetniška dela, arhivi ter katastrske in zemljiške knjige. Do razpada Jugoslavije je potekalo več zasedanj delegacij obeh držav.

Po osamosvojitvi Slovenija nadaljuje s prizadevanji za vračanje umetnin. Seznam umetnin kot pogrešane kulturne dediščine so pripravili stro-

kovnjaki spomeniško-varstvene stroke in umetnostni zgodovinarji. Seznam se je spreminjal in dopolnjeval glede na dopolnilne informacije in nova dejstva. Za večino zahtevanih del ni bilo znano njihovo nahajališče v Italiji, vse dokler Italija leta 2002 ni začela restavrirati in pripravljati za razstavo del, ki so bila shranjena v kleti rimskega muzeja v Beneški palači.

Pri zahtevku za vračilo teh umetnin gre nedvomno za dela, ki predstavljajo nenadomestljivo kulturno dediščino območja, s katerega so bila odnesena (Kopra, Izole in Pirana), so izjemnega pomena za zgodovino tega dela Slovenije in predstavljajo slovensko nacionalno bogastvo. Ministrstvo za kulturo ne more neposredno voditi postopka za vračanje, temveč pri strokovnih utemeljitvah zahtev sodeluje z Ministrstvom za zunanje zadeve.

Zahteva za vračilo predmetov kulturne dediščine vključuje vrnitev le-teh lastnikom oziroma njihovim pravnim naslednikom in vrnitev umetnin na mesto, s katerega jih je – za zaščito pred posledicami vojne – premestila takratna pristojna spomeniško-varstvena služba. Umetniška dela, odnesena iz cerkva in samostanov, so povzročila okrnjenost integritete kulturnih spomenikov, saj so bile umetnine neločljiv del opreme cerkve oziroma zbirke verske skupnosti. Upo-

Kristusov krst neznanega umetnika iz kroga šole Alesandra Algardijsa (1595–1654), skulptura iz bronu, Piran

Alvise Vivarini, *Marija z detetom in dvema angeloma*, 1489, iz koprškega muzeja

Benedetto Carpaccio, *Marija z detetom med sv. Jernejem in sv. Tomažem*, 1538, iz koprškega muzeja

števati je treba dejstvo, da so bile odnesene kapitalne umetnine (najpomembnejša dela iz zbirke, najpomembnejša umetnina iz cerkve); umetniška dela, ki so bila odnesena iz muzeja, pa so bila del inventarizirane javne zbirke, s katero je upravljal muzej. Kot navedeno, je namen omenjene zahteve vrnitev kulturne dediščine znanim lastnikom, ki so usposobljeni za kakovostno varstvo in ohranitev umetnin. Ministrstvo za kulturo bo v sodelovanju z ministrstvom za zunanje zadeve, zadolženim za stike s sosednjimi državami, zahtevalo, da se dela beneških mojstrov, arhivski dokumenti in druge dragocenosti, odnesene z ozemlja naše države, vrnejo lastnikom teh umetnin ali njihovim naslednikom v Sloveniji."

Zunanje ministrstvo

In zunanje ministrstvo? Veleposlanica Helena D. Zorko je kot voditeljica Sektorja za mednarodne odnose v kulturi v zadnjih štirih mesecih sklicala štiri pripravljalne sestanke zaradi vnovičnega sklica mešane komisije v zvezi z vrnitvijo kulturnih dobrin, umetniških del, arhivov ter katastrskih in zemljiških knjig iz Italije v Slovenijo, na katerih so sodelovali predstavniki stroke, pravni izvedenci, predstavniki ministrstev ter predstavnik Katoliške cerkve v Sloveniji. Celotno problematiko je doslej spremljala medresorska delovna skupina, junija 2002 imenovana s

strani vlade, njena nova sestava pa bo v kratkem posredovana vladi. V okviru ministrstva za kulturo je bila imenovana strokovna skupina, ki je pripravila revidirani seznam kulturnih dobrin in umetniških del.

Pravno podlago za italijansko vračanje odpeljanih predmetov predstavlja mirovna pogodba z Italijo, podpisana 10. februarja 1947 v Parizu (t. i. pariška mirovna pogodba), in pogodba med SFR Jugoslavijo in Republiko Italijo, podpisana 10. novembra 1975 v Osimu (t. i. osimska pogodba), in sicer prva za ozemlje, odstopljeno Jugoslaviji leta 1947, in druga z izmenjavo pisem tedanjih zunanjih ministrov Minića in Rumorja ob podpisu pogodbe za tisti del nekdanjega Svobodnega tr-

žaškega ozemlja (ustanovljenega na podlagi 21. člena mirovne pogodbe), ki je Jugoslaviji pripadel z osimsko pogodbo (cona B nekdanjega Svobodnega tržaškega ozemlja).

Do razpada Jugoslavije je potekalo več zasedanj delegacij obeh držav, prizadevanja za vračanje odpeljanih predmetov pa so se nadaljevala tudi po osamosvojitvi Slovenije. Ministrstvo za zunanje zadeve je z več verbalnimi notami italijanski strani predlagalo, da se v skladu z vsebino izmenjanih pisem med Minićem in Rumorjem z dne 10. 11. 1975 in izmenjanih not med slovenskim veleposlaništvom Rimu in italijanskim zunanjim ministrstvom 31. 7. 1992, ki zagotavljajo obojestransko potrditve nasledstva dvostranskih pogodb in

pripravljenost za rešitev omenjenih odprtih vprašanj restitucije, ustanovi mešana komisija, sestavljena iz slovenske in italijanske delegacije, ki bo preučila in uredila še nerešena vprašanja, ki se nanašajo na vrnitev kulturnih dobrin, umetniških del, arhivov ter katastrskih in zemljiških knjig.

Medresorska delovna skupina bo imenovana z namenom, kot pojasnjujejo na zunanjem ministrstvu, da pripravi vsebinsko podlago za sestanek slovensko-italijanske mešane komisije, ki bo obravnavala to tematiko.

Kot vidimo, volja po vračilu odpeljanih umetnin je. Treba bo združiti moči lastnikov, stroke in diplomacije, zahtevati odpeljano nazaj in prav nobenega razloga ni, da ne bi bili pri tem uspešni.

V. M.